

Ilmiy rahbar: Ma'suma Mōminova

SHDPI Tillar fakulteti o'qituvchisi

Usmonova Aziza Orziqulovna

SHDPI Tillar fakulteti, O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISHDA FRAZEOLGIK BIRLIKLARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: Ushbu maqola idiomalarning lingvistik talqinini chuqur o'rganadi, ularning leksik, sintaktik, semantik va kognitiv xususiyatlarini o'rganadi. Tilshunoslik, psixolingvistika, kognitiv fan va kompyuter tilshunosligidan olingan fikrlarga tayangan holda, ushbu tadqiqot frazeologik birliklarning murakkabliklarini va ularning tilni qayta ishlash, tushunish va tarjima qilishdagi oqibatlarini ochishga qaratilgan. Iboralar qanday qilib haqiqiy nutqqa aylanishi va ularning nutq madaniyatidagi asosiy rolini o'rganadi. Til nazariyalari, madaniy qarashlar va hayotiy misollardan foydalanib, nutq tilida iboralarni qo'llash jarayoni, muammolari va oqibatlarini tushuntiradi. Ularning ravonlik, muloqot qobiliyatlari va madaniy ifodaga ta'sirini o'rganish orqali bu ish iboralar va og'zaki til o'rtasidagi jonli munosabatlar haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: Frazema, idioma, iboralar, til birligi, frazeologik birlik, sintaktik birlik.

Abstract: This article deeply studies the linguistic interpretation of idioms, studying their lexical, syntactic, semantic and cognitive features. Drawing on insights from linguistics, psycholinguistics, cognitive science, and computational linguistics, this study aims to unravel the complexities of phraseological units and their implications for language processing, comprehension, and translation. Explores how phrases become real speech and their central role in speech culture. Using linguistic theories, cultural perspectives, and real-life examples, it explains the process, problems, and consequences of using idioms in spoken language. By examining their influence on fluency, communication skills, and cultural expression, this work provides insight into the vibrant relationship between idioms and spoken language.

Абстрактный: В данной статье глубоко изучается лингвистическая интерпретация идиом, изучаются их лексические, синтаксические, семантические и когнитивные особенности. Опираясь на знания лингвистики, психолингвистики, когнитивистики и компьютерной лингвистики, это исследование направлено на разгадку сложностей фразеологических единиц и их значения для языковой обработки, понимания и перевода. Исследует, как фразы становятся настоящей речью и их центральную роль в культуре речи. Используя лингвистические теории, культурные перспективы и примеры из реальной жизни, он объясняет процесс, проблемы и последствия использования идиом в разговорной речи. Изучая их влияние на беглость речи, коммуникативные навыки и культурное самовыражение, эта работа дает представление о ярких отношениях между идиомами и разговорной речью.

Barchamizga ma'lumki, til kishilar, o'rtasidagi eng muhim aloqa vositasi, jamiyat tafakkurining rivojlanishini ta'minlovchi, avlodan-avlodga madaniy-ma'naviy shu bilan birga tarixiy an'analarni yetkazuvchi, asosiy fikr almashinish quroli hisoblanadi. Nutq esa kishi faoliyatining

turi, til vositalari (soʻz, soʻz birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq oʻzaro aloqa va xabar, oʻz fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga taʼsir etish vazifasini bajaradi¹.

Til odamlarning soʻzlar, iboralar va iboralar orqali oʻzaro taʼsirini taʼminlaydi. Frazeologik birliklar oʻzining turgʻun tuzilishi va koʻchma maʼnosi bilan ajralib turadi. Kirish qismida ularning lingvistik talqini, ahamiyati, maqsadi va qamrovi muhokama qilinadi. Til doimiy ravishda madaniy, ijtimoiy va kognitiv taʼsirlar taʼsirida rivojlanadi. Frazeologik birliklar lingvistik ifodaning eng muhim tarkibiy qismidir. Boʻlimda ularning nutqqa qanday aylanishi haqida soʻz boradi, ularning nutq madaniyati va kundalik muloqotdagi oʻrni taʼkidlanadi. U tadqiqotning maqsadlari va hajmini belgilaydi va kelgusi tahlil uchun kontekstni taqdim etadi. Frazeologik birliklar tildan foydalanish va muloqotning ajralmas qismi boʻlib, fikrimizni ifodalash uslubimizni shakllantiradi. Ular bizga maʼnoni etkazishga, madaniy aloqalarimizni aks ettirishga va tilning nuanslarini oʻrganishga yordam beradi.

Asosiy qism: frazeologik birliklar oddiy soʻz bilan aytganda, toʻplam iboralari – oʻziga xos tarzda birlashtirilgan soʻzlarni bildiradi. Ular turli xil maʼnolarga ega va alohida soʻzlar qaysidir maʼnoni anglatmaydi. Bu qism frazeologik birliklar, ularning turlari, shakllari va rollarini tavsiflaydi va belgilaydi. Ularning lugʻatini, tuzilishini va maʼnosini oʻrganish bizga keyinchalik ularning ogʻzaki tilda qoʻllanilishini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Oʻquvchilar nutqini oʻstirishda ham katta ahamiyatga ega. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. Oʻquvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli taʼlim olish qurolidir.

Nutq oʻstirish oʻzi nima? Agar oʻquvchi va uning tildan bajargan ishlari koʻzda tutilsa, nutq oʻstirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lugʻati, sintaktik qurilishi, bogʻlanishli nutqni) faol amaliy oʻzlashtirish tushuniladi. Agar oʻqituvchi koʻzda tutilsa, nutq oʻstirish deganda, oʻquvchilarning tilning talaffuzi, lugʻati, sintaktik qurilishi va bogʻlanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qoʻllash tushuniladi. Shuning uchun ham grammatika va imlo dasturi tovushlar va harflar, soʻz, gap, bogʻlanishli nutq kabi qismlarni oʻz ichiga olgan².

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab boʻlishi kerak. Oʻquvchilar nutqini oʻstirishning metodik talabi oʻquvchi oʻz fikrini, nimadir ogʻzaki yoki yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi. Nutq faoliyati uchun, shuningdek oʻquvchilar nutqini oʻstirishning metodik talabi oʻquvchi oʻz fikrini, nimadir ogʻzaki yoki yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni,materiali boʻlishi lozim. Bu material qanchalik toʻliq, boy, qimmatli boʻlsa, uning bayoni shunchalik mazmunli boʻladi. Shunday ekan, oʻquvchilar nutqini oʻstirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida boʻlib, oʻquvchi nutqni mazmunli boʻlishi uchun gʻamxoʻrlik qilish hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan soʻz, soʻz birikmalari, gap, nutq birliklari yordamida ifodalansagina tushunarli boʻladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli oʻstirishning uchinchi sharti-nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. Oʻquvchilarga til namunalari berish,

¹ Maksetova Zuhra Toʻraboyevna – Tilshunoslikda frazeologik birliklarning oʻrganilishi va ularning tasnifi. Scientific Journal Impact Factor. ISSUE-5. 3-bet

² Рождественский Н.С. Кустарева В.А. методика начального обучени русскому языку. — М.: "Просвещение", 1965. с-289

ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur. Nutqni eshitish va undan o'z tajribasida foydalanish natijasida bolalarda ta'lim metodikasi asoslanadigan ongli ravishda "tilni sezish" shakllanadi.

Frazeologik birliklarga turg'unlik (so'zlar birga qoladi) va yagona ma'no bilan birlashtirilgan ko'plab so'zlar kiradi. Masalan, tomdan tarasha tushganday, yer tagida ilon qimirlasa biladi, boshi shishdi kabi frazemalarda yagona ma'no uyg'unlashgan.

Tilimizda shunday frazeologik sinonimlar borki, ularni ibora variantligidan ajrata olish lozim: jonini hovuchlab – yuragini hovuchlab, esi chiqmoq – esxonasi chiqmoq, ko'ngliga tugmoq – yuragiga tugmoq, esidan ko'tarilmoq – xayolidan ko'tarilmoq kabi iboralar variantlar xolos.

Frazeologik birliklar, shuningdek, shakldoshlik hodisasi ham mavjud bo'lib, ikki yoki uch ibora orasida yuzaga keladi. Masalan, bosh ko'tarmoq iborasi quyidagicha ma'nolarga ega:

1. Bosh (ini) ko'tarmoq. Zulfizar ota boshini ko'tardi (fizik harakat).
2. Qo'zg'olonda xaloyiq bosh ko'tardi (isyon ma'nosi). Boshini ko'tarmoq birikmasi ham omonimiyani hosil qiladi:
 1. Anvar onasini boshiga ko'tarib e'zozlar, maqtar edi (hurmat).
 2. Bolalar butun hovlini boshlariga ko'tarib o'ynashar edi (to'polon, shovqin, tartibsizlik)³.

Frazeologik birliklarni tushunish va takrorlash murakkab kognitiv jarayonlarni o'z ichiga oladi. Psixolingvistika va kognitiv fan g'oyalari tayangan holda, ushbu bo'lim odamlar xotirada ushbu birliklarni qanday saqlashi, kirishi va qayta ishlashini o'rganadi. Idioma talqini asosidagi kognitiv mexanizmlarni o'rganib, biz tilni qayta ishlash, xotirani tiklash va aqliy leksikalarni tashkil qilish haqida tushunchaga ega bo'lamiz.

Frazeologik birliklar, odatda ishlatiladigan idiomalar yoki iboralar kabi, ma'lum bir guruhning madaniy o'ziga xosligini aks ettiradi. Ushbu tadqiqot ushbu birliklar tillar, madaniyatlar va ijtimoiy vaziyatlarda qanday farqlanishiga qaratilgan. Ularning turli kontekstlarda qanday moslashgani va tushunilishini o'rganish orqali biz til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni yaxshiroq tushunishimiz mumkin.

Frazeologik birliklar yoki ma'lum bir ma'noga ega bo'lgan turg'un iboralar turli sohalarda keng qo'llaniladi:

Til o'rgatish: Idiomalarning talqinini tushunish o'qituvchilarga ularni talabalarga samarali o'rgatishda, ularning til haqidagi bilimlarini oshirishda yordam beradi.

Tarjima: Tarjimonlar maqsadli tilda mo'ljallangan xabarni to'g'ri etkazish uchun idiomalarning asosiy ma'nosini tushunishlari kerak.

Hisoblash tilshunosligi: Frazeologik birliklar tilni tushunish tizimlari uchun muammo yaratadi. Ularning tadqiqotlari hisoblash modellarining aniqligini oshirishga yordam beradi.

Frazeologik birliklar ijtimoiy me'yor va e'tiqodlarni aks ettiradi. Ularning tadqiqoti til jamoalarining madaniy kelib chiqishi haqida tushuncha beradi. Frazeologik birliklarning lingvistik talqinini o'rganish orqali biz ularning ushbu sohalarda amaliy qo'llanilishini

³ Sh. Rahmatullayev. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari, T.: 1966

kengaytiruvchi, muloqot, tushunish va madaniy almashinuv uchun qimmatli bo'lgan ma'lumotlarga ega bo'lamiz.

Haqiqiy suhbatda frazeologik birliklar yoki to'plamlardan foydalanish ularni yodlashdan ko'ra ko'proq narsani anglatadi. Tadqiqotchilar bizning ongimiz, til ko'nikmalarimiz va madaniy kelib chiqishimiz ushbu iboralarni ishlatish uslubimizga qanday ta'sir qilishini o'rganishmoqda. Ular hayotiy misollar va vaziyatlarni tahlil qilib, odamlar o'zlarining kundalik nutqlariga umumiy iboralarni qanday kiritishlarini ko'rsatadilar, ularni muayyan suhbatlar va munosabatlarga mos ravishda o'zgartiradilar.

Kundalik suhbatda ma'lum so'zlar yoki iboralar (frazelogizmlar) nafaqat tom ma'noda qo'llaniladi. Ular muhim maqsadlarga xizmat qilishi mumkin, masalan:

His-tuyg'ularni ifodalash (masalan: "Men yettinchi osmondaman!") O'z kimligingizni va boshqalar bilan qanday muloqot qilayotganingizni ko'rsatish (masalan, jargon yoki texnik atamalar yordamida)

O'zaro munosabatlarni o'rnatish va munosabatlarni mustahkamlash (masalan, maqollar yoki hazillardan foydalanish)

Bu frazeologik birliklar ko'proq muloqot qilishini anglatadi:

Samaradorlik: Ular fikrlarni aniqroq va qisqaroq ifodalashlari mumkin.

Ekspressivlik: Ular ma'ruzachilarga his-tuyg'ularni va nuanslarni to'liqroq ifodalash imkonini beradi.

Ijtimoiy: Ular odamlarga muloqot qilish va shaxslararo aloqalarni o'rnatishga yordam beradi.

Turli vaziyatlarda kommunikativ maqsadlarga erishish uchun odamlar frazeologik birliklardan qanday foydalanishlarini ko'rsatish uchun biz haqiqiy misollardan foydalanamiz.

Kundalik nutqda iboralarni samarali ishlatish uchun ular aks ettiradigan kontekst va madaniyatni hisobga olish muhimdir. Ushbu bo'limda biz vaziyat, kim bilan gaplashayotganingiz va nima bilan muloqot qilmoqchi ekanligingiz kabi omillarni hisobga olgan holda iboralarning mos kelishiga kontekst qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqamiz. Shuningdek, biz ma'ruzachilarga tildan foydalanishning madaniy jihatlarini o'rganishga yordam beradigan madaniy farqlar va ijtimoiy qoidalarni o'rganamiz, ularning nutqi ma'lum bir nutq jamoasining qabul qilingan me'yorlariga mos kelishini ta'minlaymiz.

Kundalik nutqda iboralarni ishlatish qiyin bo'lishi mumkin. Ushbu bo'lim iboralarni noto'g'ri ishlatish, ularni kam ishlatish yoki juda tez-tez ishlatish kabi keng tarqalgan muammolarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, u ushbu muammolarni bartaraf etish uchun foydali strategiyalarni taqdim etadi. Ushbu amaliy maslahatlar yordamida siz iboralarni qanday qilib samarali ishlatishni o'rganasiz, nutq qobiliyatingiz va til bilimingizni oshirasiz.

Garchi biz iboralarni tushunishda muvaffaqiyatga erishgan bo'lsak-da, biz hali ham kelajakdagi tadqiqotlar uchun qiyinchiliklar va imkoniyatlarga duch kelamiz. Ushbu sharhda biz hozirgi usullarimizning cheklovlarini muhokama qilamiz, ko'proq e'tibor talab qiladigan sohalarni ko'rsatamiz va kelajakdagi frazeologik tadqiqotlar uchun yo'llarni taklif qilamiz. Ushbu

qiyinchiliklarga duch kelish iboralarni o'rganishda chuqurroq izlanish va yangi g'oyalar uchun imkoniyatlar ochadi.

Idiomalar va maqollar kabi frazeologik birliklar odamlarning nutqini shakllantirish va madaniy qadriyatlar, e'tiqodlar va umidlarni aks ettirish uchun juda muhimdir. Ushbu bo'limda biz ushbu nutq birliklarining madaniy ma'nosini ko'rib chiqamiz. Biz ular qanday qilib madaniy an'analarni saqlab qolishini, lingvistik innovatsiyalarni ilhomlantirayotganini va xilma-xillikni nishonlashini ko'ramiz. Ularning insoniy muloqotga ta'sirini o'rganib, biz frazeologizmlarning nutq madaniyatining rivojlanishi va rivojlanishidagi hal qiluvchi rolini ta'kidlaymiz.

Til darslarida idiomalarni (qo'zg'almas iboralarni) o'rgatish o'quvchilarning til qobiliyatini va madaniy tushunchalarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ushbu bo'limda sinfda idiomalarni o'rgatishning samarali usullari, jumladan, hayotiy materiallardan foydalanish, suhbat faoliyati va madaniy tushuntirishlar keltirilgan. Ushbu strategiyalardan foydalanib, o'qituvchilar o'quvchilarga idiomalardan foydalanishni o'zlashtirishlari va til va madaniy kontekstning nuanslarini chuqurroq tushunishlariga yordam berishlari mumkin.

Xulosa

Asosan, iboralar tilda qanday qo'llanishi va tushunilishini o'rganish uning qanday ishlashi, qanday ishlatilishi va rivojlanishi haqida muhim ma'lumotlarni beradi. Tadqiqotchilar iboralarning nozik tomonlarini o'rganish orqali odamlar qanday muloqot qilishlari, fikrlashlari va madaniyatlarini shakllantirishlari haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lishadi. Bu bilim intizomlarni bog'laydi va tilshunoslikda va undan tashqarida amaliy qo'llanmalar uchun eshiklarni ochadi. So'z birikmalarining tuzilishi, grammatikasi, ma'nosi va kognitiv jihatlarini tahlil qilish ularning tilda qanday qo'llanishi va talqin qilinishini tushunishga yordam beradi, bizga muloqot, tushunish va tarjimani yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

Kundalik nutqda idiomalardan foydalanish fikrlash, til va madaniyatni o'z ichiga olgan murakkab jarayondir. Idiomalar qanday ishlashini, ularni qachon ishlatishni va turli madaniyatlarda nimani anglatishini tushunib, biz muloqot qobiliyatimizni yaxshilay olamiz va tilning xilma-xilligiga hissa qo'sha olamiz. Idiomalarni o'rganish va mashq qilish orqali biz ulardan boshqalar bilan muloqot qilish, turli madaniyatlarni o'rganish va turli nutq jamoalarida o'zimizni ijodiy ifodalash uchun samarali foydalanishimiz mumkin.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maksetova Zuhra To'raboyevna – Tilshunoslikda frazeologik birliklarning o'rganilishi va ularning tasnifi. Scientific Journal Impact Factor. ISSUE-5.
2. K.Qosimova, S.Matchonov, X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, Sh.Sariyev. Ona tili o'qitish metodikasi. T.: "Noshir" nashriyoti. 2009.
3. U.Tursunov, Sh. Rahmatullayev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T.: 1992.
4. Sh. Rahmatullayev. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari, T.: 1966
5. Рождественский Н.С. Кустарева В.А. методика начального обучени русскому языку. — М.: "Просвещение", 1965.